

tampoco cabe hablar de innovaciones militares de consecuencias revolucionarias y, puestos a aceptar el concepto, estas tienen más que ver con la logística que con las armas supuestamente decisivas. En este sentido, el único periodo en que Quesada acepta hablar de cambio revolucionario desde la Edad del Bronce hasta el siglo XIX es entre 1850-1900 y, en su argumentación, tuvo tanto que ver la letalidad de las armas (la pólvora sin humo, el alto explosivo, la artillería de tiro rápido, la expansión geométrica del área letal de las armas de fuego) como el transporte, los suministros y los sistemas de comunicación (el ferrocarril, el motor de combustión interna, la capacidad de dispersión y ocultación de tropas de traslado de alimentos y munición, la transmisión de datos por cable y ondas).

Salvo los capítulos dedicados a la artillería de pólvora, *ultima ratio regis*, o cuando, más en general, la lupa del investigador se orienta hacia cuestiones de la Edad Media o Moderna, el lector o lectora conocedor de la obra de Quesada podrá experimentar una sensación de “*déjà vu*”, con más razón cuanto el foco principal está centrado en el mundo antiguo hasta el colapso del Imperio Romano y, a lo largo de sus páginas, desfilan temas que el autor ha tratado repetidamente y sobre los que ha polemizado en innumerables ocasiones: el armamento ibérico, griego o romano, la mentalidad arcaica y la guerra heroica, la contraposición “guerrero”/“soldado”, la existencia de caballería aristocrática entre los iberos, el gobierno y el uso militar del caballo, el arco, armas de guerra y armas de caza, la influencia de la poliorcética helenística sobre las formas del combate y la fortificación ibérica, la guerra de sitio, la improbable artillería ibérica, etc. Además, Quesada ha procurado siempre que le ha sido posible, ilustrar los problemas o aspectos tratados con material y datos de la península Ibérica y libro, lectores y lectoras, sin duda, se benefician de ello.

Pero la mayor originalidad del libro radica sin duda en la angulación, el control de las armas, en la ambición, el ofrecimiento de una panorámica histórica inmensa, y en la voluntad de implicar presente y pasado, tanto como forma de acceder a un público más amplio, como porque el autor considera que es realmente posible discernir algunas tendencias de larga duración, definir patrones de actuación que, incluso si no se consideran directamente relevantes para nuestros problemas actuales, sí iluminan y colocan en perspectiva lo que hemos llegado a creer y pensar sobre las armas.

Y en el mérito, el riesgo: la extrapolación de conceptos y estructuras mentales propios de realidades históricas separadas por muchos siglos; el discutible interés de establecer dos modelos diferentes en los que se incluyen todas las sociedades analizadas a lo largo de tres mil años, basados en la aceptación o no del derecho individual a poseer armas, rasgo propio de la mentalidad “arcaica”, que nos dice poco más de cada una de ellas que el hecho de compartirla o no; el desequilibrio en el tratamiento, desigual en rigor, originalidad y profundidad, en algunos de los temas tratados o la presencia de otros excesivamente autónomos en relación con el discurso central o incluso más propios de una historia militar o de la tentación de echar mano de la cosecha propia. Reservas en las

que no abundaremos, como tampoco lo haremos en el debate sobre lo que podría ser considerado el “núcleo duro”, a la vez impulso y lastre, de sus propuestas sobre la sociedad ibérica, el concepto de mentalidad arcaica, en cierto modo un corsé primitivizador del que ni quiere ni puede desprenderse.

Emili Junyent
Universitat de Lleida
ejunyent@historia.udl.cat

Valenzuela Lamas, Sílvia 2008. *Alimentació i ramaderia al Penedès durant la protohistòria (segles VII-III aC)* Premi d'Arqueologia Memorial Josep Barberà i Farràs, Societat Catalana d'Arqueologia, Barcelona 2008. ISBN: 978-84-934796-1-9.

Aquest llibre pertany a la sèrie de publicacions que corresponen als Premis d'Arqueologia – Memorial Josep Barberà i Farràs, instaurats per la Societat Catalana d'Arqueologia en memòria del seu fundador i president durant molts anys. Premis que des del 2004 han permès publicar diversos treballs d'investigació, en alguns casos en relació amb tesis doctorals recents. Aquest és el cas del treball que ens ocupa, en referència a la tesi de l'autora, Sílvia Valenzuela, presentada en març de 2008 al Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia de la Universitat de Barcelona: “Gestió dels recursos animals i alimentació d'origen càrnic a la costa central de Catalunya durant la protohistòria (segles VII-II aC)”.

La publicació no és una versió exacta de la tesi, que és més extensa i més detallada en l'apartat metodològic, en l'anàlisi faunística dels jaciments i amb apartats específics de biometria i paleopatologia que no s'integren en la publicació. El límit en extensió, segurament degut a les característiques de la sèrie, fa que, malauradament, alguns punts que haurien d'estar més desenvolupats quedin postergats per a properes publicacions, o accessibles des del dipòsit digital de Tesis en Xarxa. És, però, bastant fidel al treball acadèmic, encara que menys extensa, i se centra, com el seu nom indica, en l'alimentació i la ramaderia, tenint en compte quasi exclusivament els tres taxons domèstics principals, bovins, ovicaprins i porcs.

En aquest sentit, es desenvolupa principalment l'estudi de les restes procedents del consum, deixant de banda les d'origen ritual, analitzades en detall per al jaciment d'Alorda Park en el treball de DEA de l'autora (Valenzuela 2005) i les d'origen natural, publicades recentment en un interessant treball sobre el paisatge del mateix jaciment a partir d'una concentració de micromamífers en una de les seves torres (Valenzuela *et al.* 2009).

El treball parteix d'unes hipòtesis generades a partir d'un model teòric més general sobre la formació de les societats complexes i l'evolució socioeconòmica de la zona, basat en el materialisme cultural. Aquestes són explicitades en l'apartat introductori i contrastades amb la realitat arqueològica. En aquest

context, l'objectiu principal, com bé indica l'autora, és contribuir des de l'anàlisi de les dades faunístiques al debat sobre l'evolució d'aquestes societats, amb la caracterització de les estratègies de producció i de l'accés als recursos càrnics, però no de manera aïllada, sino en combinació amb d'altres indicadors de les condicions ecològiques, econòmiques i socials de la zona. Aquest objectiu s'intenta assolir a partir de l'anàlisi detallada de tres jaciments; Alorda Park (Calafell, Baix Penedès), Olèrdola (Olèrdola, Alt Penedès) i Turó de la Font de la Canya (Avinyonet del Penedès, Alt Penedès).

El llibre té una estructura clàssica: una introducció, que presenta el marc teòric, un segon apartat d'introducció al marc geogràfic, l'organització territorial i l'economia de la Cossetània en el període considerat (segles VII-III aC); un tercer apartat d'exposició dels materials i de la metodologia; tres apartats de descripció dels resultats obtinguts en els jaciments estudiats, per fases; un apartat de discussió sobre els jaciments estudiats, que inclou una comparació d'aquests registres amb els d'altres jaciments catalans; i un apartat de conclusions.

Cal destacar, en primer lloc, l'esforç i la preocupació de l'autora per la contextualització arqueològica de les restes de fauna, tenint en compte totes les variables que poden afectar-ne la tafonomia i conservació i, per tant, la interpretació. En aquest sentit una de les característiques més originals del treball és la metodologia emprada i el tractament estadístic de les dades.

Així doncs, l'apartat metodològic és un dels més interessants i innovadors. Principalment es pretén arribar a reconstruir, des del conjunt arqueofaunístic excavat, el conjunt d'animals morts present al jaciment (carcasses disponibles), a través dels diversos nivells tafonòmics existents entre ambdós: el conjunt fòssil (el que es conserva fins al moment de l'excavació) i el conjunt deposicional (les restes existents un cops els agents d'alteració han actuat). No es detallen, però, els criteris de selecció dels conjunts a analitzar; si bé generalment sembla que és tot el conjunt excavat, en algun apartat s'utilitzen submostrejos (per exemple a les sitges del Turó de la Font de la Canya).

Aquest càlcul del conjunt d'animals morts s'estima a partir del nombre de restes determinades i les edats de mort, tenint en compte els diferents factors de conservació tafonòmica (agents d'alteració, grau d'alteració, fragmentació), i amb una preocupació important per avaluar la significació de les mostres analitzades. En aquest sentit una de les aportacions més importants és el desenvolupament d'un nou mètode per a la determinació de les corbes d'edat de mort. La seva originalitat i interès consisteix en el fet que té en consideració tots els fragments determinats, independentment de la seva natura i del grau de precisió que permetin en l'establiment de l'edat, utilitzant restes que no poden ser classificades de manera precisa en un grup d'edat determinat. El mètode és complex matemàticament, i només es pot utilitzar en els casos en què l'estudi tafonòmic demostra una bona conservació del registre, però

sembla oferir resultats comparables —i més afinats— a d'altres mètodes actualment utilitzats. Per a establir definitivament la seva utilitat caldrà, però, aplicar-lo a un nombre més elevat de jaciments, i seguir contrastant-lo amb aquests altres mètodes.

Respecte a l'anàlisi detallada de cada jaciment, el d'Alorda Park és el que presenta un major nombre de restes d'arqueofauna per fase, a més d'haver estat excavat en extensió i de tractar-se d'un hàbitat, amb les possibilitats interpretatives que això proporciona. S'analitza el material de les fases 2a (450-300 aC) i 2b (300-195 aC). Malauradament no s'han conservat restes de fauna a la fase 0 (anterior al 550 aC), i respecte a la fase 1 (550-450 aC), no es presenta en la publicació el detall de l'anàlisi dels resultats, tot i que sí que s'integren les dades en l'àmbit de la discussió.

A partir de la proporció del nombre de restes determinades (%NRD) s'observa una davallada constant dels ovicaprins entre el 550 i el 195 aC, amb un augment progressiu dels porcs. Aquest fet coincideix en la fase 2b (300-195 aC) amb una major presència de les importacions ceràmiques i un augment de la superfície dels habitatges, la qual cosa és interpretada com una millora respecte a la fase anterior (450-300 aC). Aquest canvi va acompanyat d'un canvi en la gestió dels bovins (cap a una millora en la gestió, amb una selecció prèvia dels animals de tir) i dels porcs (cap a un consum creixent de carn, però indiscriminada), mentre que els ovicaprins no canvien substancialment.

Tot i que Alorda Park és un jaciment excavat en extensió, on es podrien plantejar estudis espacials de les restes, el fet que la gran majoria de les restes de consum recuperades no corresponguin als contextos originaris on es van produir, sinó a dipòsits secundaris com rebliments o enderroc, no permet anàlisis gaire acurades. Aquest fet es repeteix a la major part dels jaciments arqueològics, i per tant cal tenir en compte que no reflecteixen l'activitat o el consum alimentari en el recinte on es troben, excepte en casos excepcionals.

L'anàlisi detallada del context arqueològic i de la tafonomia és fonamental en aquest sentit. Tanmateix, en algun cas, com el recinte AQ d'aquest jaciment, l'autora interpreta la possibilitat d'un aspecte tan interessant com l'existència d'un recinte amb reserva de carn.

Quant al jaciment d'Olèrdola, presenta el registre més pobre i la publicació se centra en els nivells de l'Ibèric ple (s. IV-III aC), per altra banda molt malmesos. L'autora és prudent, tanmateix, amb els resultats atesa la manca de dades. Tot i així, es pot dir que els bovins són la principal font de carn, mentre que els ovicaprins i els porcs es mantenen en unes proporcions similars. La gestió dels ovicaprins és idèntica a la de la fase 2a d'Alorda Park. Així mateix, és interessant la constatació de l'absència de porcs sacrificats en el moment d'òptim càrnic; l'autora interpreta que podrien ser destinats a un altre assentament, per exemple el Turó de la Font de la Canya.

Precisament els resultats d'aquest darrer jaciment són els més extensament descrits a la publicació. S'avaluen cadascuna de les seves fases (fase 0, s. VII aC; fase 1, 550-450 aC; fase 2, 450-300 aC; i fase 3, 300-225 aC). Metodològicament es combina l'anàlisi del conjunt faunístic excavat i uns submostrejos de 3 sitges per fase. S'observa una davallada constant del boví des de la primera edat del ferro, que coincideix amb l'expansió del nombre i del volum de sitges al jaciment, i que es relaciona amb la utilització preferencial d'aquests animals com a força de treball i per a la reproducció. Els ovicaprins tenen un patró de gestió diferent en cadascuna de les fases, amb un moment culminant de la producció de carn tendra en la fase 2 (450-300 aC). També en aquesta fase s'observa una diversificació en el consum de porc en relació amb l'edat, interpretada com a resultat d'una demanda creixent de carn.

El fet que tot el registre recuperat al Turó de la Font de la Canya provingui de l'amortització de les sitges com a abocadors fa que, com per a altres tipus de restes, l'estudi espacial no permeti anàlisis acurades. En l'àmbit interpretatiu és interessant la possibilitat proposada per l'autora que aquests residus de consum puguin correspondre al resultat de festes vinculades al reompliment o buidatge de les sitges, o fins i tot a una fira ramadera. Caldrà, però, esperar l'estudi detallat i la interpretació dels altres tipus de restes arqueològiques recuperades en cada sitja, i la imbricació entre elles, així com de les estructures d'hàbitat associades. Aquesta línia interpretativa també s'ha plantejat darrerament en d'altres contextos europeus, per exemple pel que fa als estudis arqueobotànics.

En aquest sentit, el de la integració i combinació dels resultats arqueofaunístics amb d'altres indicadors de les condicions ecològiques i econòmiques, trobem una certa descompensació entre els objectius explicats i el desenvolupament del treball. Les referències a l'agricultura, per exemple, són molt generals i no s'aprofiten al màxim les dades existents. Tanmateix cal dir que la complexitat de la gestió interdisciplinària d'un jaciment arqueològic fa que no sempre es puguin dur a terme les diferents analítiques al mateix ritme, i, per tant, aproximacions d'aquest tipus són complicades.

El treball aporta a l'àmbit de discussió una comparació dels registres estudiats per l'autora a la Cossetània amb d'altres jaciments catalans. Val a dir que estem davant de la primera síntesi detallada sobre les dades arqueofaunístiques catalanes pel que fa al món ibèric, que havien estat tractades en síntesis anteriors, però de caràcter més general (Pérez *et al.* 2007). No es tracta d'una simple juxtaposició descriptiva dels resultats de cada jaciment, sinó que es reelaboren utilitzant part de la metodologia de l'autora, amb el condicionament del tipus de dades publicades sobre els jaciments amb cronologies entre el segle VII i el III aC. La publicació completa dels estudis arqueofaunístics (o de qualsevol tipus de resta, si més no arqueobiològica), amb les dades brutes i una metodologia detallada, és imprescindible perquè es puguin realitzar aquest tipus d'aproximacions. Enten-

nem en aquest sentit (manca d'aquestes informacions en algunes monografies i articles) la no inclusió de diversos jaciments catalans publicats en la comparació realitzada. Tanmateix, aquest o d'altres criteris tinguts en compte (per exemple, nombre de restes o d'altres) s'haurien d'haver especificat per comprendre millor el procés de selecció.

Principalment, la comparació mostra que per a la primera edat del ferro no s'observa cap patró homogeni entre els jaciments tractats, mentre que a l'Ibèric ple —període amb més dades i jaciments— el patró s'uniformitza i la tríada de bovins, ovicaprins i porcs presenta unes proporcions equilibrades. A la primera edat del ferro, el registre arqueofaunístic dels jaciments depèn principalment de les característiques ecològiques de la seva localització i cada cas és difícilment comparable amb d'altres. A l'Ibèric ple els registres evolucionen de manera similar i les proporcions de porcs i bovins augmenten, com preveia el model teòric de l'autora. S'observen, a més, dos grups cronològics (400-300 aC i 300-200 aC), en funció principalment de la proporció relativa de bovins i porcs, que augmenten sobretot al segle III aC. Aquest fet coincideix en alguns casos (per exemple a Alorda Park) amb una major presència de les importacions ceràmiques i un augment de la superfície de les cases. Aquestes observacions sobre l'evolució dels patrons han estat també constatades en altres zones de la península ibèrica (Pérez *et al.* 2007).

Segons l'autora, les dades de l'Ibèric ple evidenciaríen una interdependència entre jaciments, també observada a partir del material ceràmic. Una "globalització" dels costums o de les estratègies d'alimentació, que també planteja, podria deure's al fet que els productors haguessin de respondre d'una determinada manera a les exigències d'una classe dirigent.

En resum, considerem aquest treball un inici de la recerca pròpia i original de l'autora, que promet en el futur aportacions importants a la recerca sobre les societats protohistòriques, ja encetades amb els resultats d'aquesta publicació i que tenen el suport, a més, d'un important currículum de formació en la disciplina arqueofaunística. La preocupació per la renovació metodològica, si bé en fase experimental, és un dels trets que han de caracteritzar les noves generacions d'investigadors i investigadores, que, si més no en el marc de l'arqueobiologia, és de cabdal importància. Finalment cal remarcar també la importància que aquests tipus de treballs s'integrin en projectes més generals de recerca, com és el cas que ens ocupa, condició indispensable perquè realment els estudis interdisciplinaris contribueixin a la caracterització i evolució de les societats del passat.

Natàlia Alonso
Universitat de Lleida
nalonso@historia.udl.cat